

ӘМИҮДӘРҢЯ

2003-1

МАЗМУНЫ

ПРОЗА

Жарасықбай СЕРЖАНОВ. “Өзимнің обалым жоқ” (повесть)	3-23
Гүлайша ЕСЕМУРАТОВА. Бір шаңарак ұақыясы (повесть)	23-32
Абат ӘЛИЕВ. Әрман (гүррин)	33-42
Бақберген СҚАҚОВ. Әқиниш (гүррин)	42-52

ПОЭЗИЯ

Жоллыбай ИСМЕТОВ. “Әмет-Раўшан” (дәстанның даўамы)	54-67
Узақбай ДАНИЯРОВ. “Бес туўысқан қосығы”. Баслады (сатира)	68
Роза БЕКНИЯЗОВА. Кимдур түсинеди, кимдур түсинбес. Ұатан. Қәдирли елим	69

БҮГИНГИ ӘДЕБИЙ ПРОЦЕСС ХАҚҚЫНДА

Хүрлиман ӨТЕМУРАТОВА. Нәбийра Төрешованың шайырлық стили	70-72
Гүлистан ДӘҰЛЕТОВА. “...Бул әлемде бир гия хәм дәрт көрмесин!”	72-74
Саьдулла МАТЯҚУПОВ. Хәзирги гүррин, ол қандай болыўы керек?	74-77

БАЛАЛАРҒА САҰҒА

Кеңесбай ЕЛМУРАТОВ. Бес. Жаңа мектеп. Мениң атам. Күшигим	77-78
Кеўнимжай РЕЙМОВ. Қосықлар.	78-79

ОЧЕРК ХӘМ ПУБЛИЦИСТИКА

Ж. ИЗЕНТАЕВ. Қайнаған өмир кушағында	80-84
Ж. АБДИМУРАТОВ. Аманат	84-87
О. ДОСПАНОВ., О. СУЛТАМУРАТОВ. Саз өнери-руўхый байлығымыз	87-88
Д. КЕРИМОВ. Устаз хәққында толғаныс	88-90

КӨРКЕМ АҰДАРМА

Сига НАОЯ. Ханның жынаяты	90-95
Кикүти КАН. Гезенде руўханий	95-96
Илимий мақалалар	97-110

ӨМИРБЕК ЛАҚҚЫ

Мырзабай ТИЛЕҰБЕРГЕНОВ. Балам екеўмиздің арамыздағы әңгимелер. Бир қайнаўы кем гәплер. Ким өзи. Ийттин сабалаўы	111-112
Алланазар ҚАЙЫПНАЗАРОВ. Хәссений. Әрман	112
Мәдений өмир	53

Демек, "Шайкас" поэмасынын идеясы — хэр бир адамнын кеулиндеги пеклик, хадаллык, жақсылык, хақыйкатлык хэм әдиллик хэм адамгершилик ушын гүрес туйғысы.

Нәбийра Төрешованын талантының шынлаңнып, жетискенин көрсеткен топламы 1990-жылы жәрияланған "Перийзат" атлы жыйнағы болды.

Усы топламдағы "Әсте-ақырын бола береди" атлы баллада шайраның өмир тууралы терең толғансыларының жуумағы.

Хақыйкатлык ушын гүресип атырған, бирак бул жолда ада болмас тосқынлыктарға дуушар болып, кыйналып кеткен лирикалык қахарман хәр түрли адамларға барып "бул қалай болғаны?" деп ақыл сораиды.

Жан досты оған: "Сен инсапсызларды дүзетемен деп әўере болма, алтын ўақытың зая кетеди, оннанша олар менен келисип, рабайына бағып, өз күнинди көре бер" деп ақыл береди.

Қәлемес досты: "Отқа урынба, исти насырға шаптырып аласан, өз басына саўда арттырып неғыласан, оннанша соқырдың сонына бак, сен арқайын, тыныш жүре бер, барлык кыйсық ислер әсте-әсте дүзеледи" деп мәсләхәт береди.

Көпти көрген жасыүлкен: "Журт аўнаған жаққа аўна, көпке топырақ шашпа, өзиннен зорды сыйласан ғана күн бар" дейди.

Және биреу: "Қолыңнан келсе-сен де солар-

дай болып жасап бил, бул бес күнлик дүньяны жалпағынан басып сүр!" дейди.

Лирикалык қахарманның кеулиндеги гәпти бир теберик адам айтады:

*Жасаў керек, қызым, от болып,
Хәм тутандыр гүллән кеўилди,
Нахақ ислер пүтин жоқ болып,
Жақсылыққа бөлең өмирди.*

Хәр бир адамның өз өмиринде, жәмийетте өзи ийелеп турған дәрежеде қолынан келген жақсылықты ислеп, хадал нан жеп, хақыйкатлыктың тәрәпи болып жасаўы — бул инсан өмиринин мазмуны.

Бул—инсан идеалы. Шайыра усыған шақырады.

Нәбийра Төрешова бүгинги күни поэзиямыздың көрнекли ўәкиллеринин бири болып жетилисти. Ол—Хадаллык, Хақыйкатлык хәм Әдиллик жыршысы сыпатында өзинин жана шығармалары менен оқыўшыларының руўхый дүньясын, мораллык әлемин байытып қиятыр.

Нәбийра дәўир нәпеси менен жасап атырған шайырамыз.

**Гүлистан ДӘҰЛЕТОВА,
Бердақ атындағы Қарақалпақ
мәмлөкетлик университети филология
факультетиниң оқытыўшысы.**

ХӘЗИРГИ ГҮРРИҢ, ОЛ ҚАНДАЙ БОЛЫҰЫ КЕРЕК?

Республикамызда, қала берсе пүткил Өзбекстанда көп ғана газета хәм журналлар шығады. Ал, көркем әдебиат усылардың хәммесине тийисли, оларда жарық көрип қиятырған гүрриңлер гүллән оқыўшылардың қолына тийеди, ал, олар болса, газета-журналлардың хәр бир номеринен жақсы гүрриңлер излейди.

Гүрриң бес-алты жүз бетлик роман емес. Аз ғана муғдардағы, ары кеткенде бир саат ўақыт ишинде оқып шығыўға болатуғын, бир мәўрит ишинде рәхәтке батып, сүйикли болып қалған қахарманларын менен айрылыса алмай қалған, оқыўшыға қаншама қуаныш бағышлайтуғынлығын билсениз еди...

Сонлықтан да оқыўшы жазыўшыдан жақсы гүрриңлер күтеди. Бул әсиресе, тап усы базар экономикасы дәўиринде күтә өтимли жанр. Себеби көлемли романлардың шығыўы кешеўиллеп атыр, оларды басып шығарыўға да көп гәрежет керек.

Ал, жақсы гүрриңлер газета бетлеринде, ямаса журналларда жәрияланып отырса, оқыўшылардың алып оқыўы да ансат.

Жаксы гүрринди ким жазады? Жаксы гүррин шебер жазыўшыдан туўылады. Ол өмирдин кишкентай ғана бир бөлегин ашып таслап, оқыўшының көз алдынан хәр кыйлы минездеги қахарманларды дизип өткерип, жаксысына куўантып, жаманына түңилтип отырыў, әлбетте, жазыўшыдан үлкен шеберликти талап ететуғыны хак.

Хакыйкатында да, гүррин майда жанрлар қатарына жатпаўы лазым. Себеби гүррин жазыўдан кыйын, оннан аўыр нәрсе жоқ. Билесиз бе, оған каншама талант, кәбилет хәм шеберлик керек?

Әдебият тарийхына бир нәзер таслап көрейик: Бизге келип жеткен аңызлар, тарийхий гүрринлер каншама!? Солардан мысалы, Ахиллес пенен Прометейди-ақ алып карайык. Бир оқығаннан мәнги ядында қалатуғын адамзаттын шақалақлық дәўиринен қалған ядыгерлик емес пе бул? Ол аңызлар, ол тарийхий гүрринлер неси менен адамның ядынан шықпайды? Себеби олардын образы-хакыйкый қахарманлар дәрежесинде, өз заманының хакыйқатлығы дәрежесинде жасалған. Сол ушын да, биз оларды хәмийше ядымыздан шығара алмаймыз.

Ямаса, әпиўайы оқыўшылардын өзи билетуғын орыс әдебиятындағы Рудин менен Рахметов образларын алайык. Олар да өзлери жасаған дәўирдин хакыйкый тулғалары болғанлықтан да оқыўшылар ядынан көтерилмек емес.

"Хәр заманға бир заман" — дейди халқымыз. Бир айта кететуғын нәрсе: жанағы Ахиллес пенен Прометей заманында Рудин менен Рахметовтын образларын жасап болмас еди. Ал, Рудин менен Рахметов дәўиринде Ахиллес образын дәретип отырсақ, оқыўшыларға күлки болатуғынымыз мәлим нәрсе. Демек, хәр заманның өзиниң хакыйқатлығы сәўлеленсе ғана, тишлик қахарман образы дүньяға келеди.

Демек, хәр бир заманның хакыйқатлығына сәйкес, сол заманның қахарманын дәретип, өзиниң заманласының тулғасын жасаған жазыўшыдан ғана жаксы гүрринлер күтсе арзыйды.

Гүрринлердин сапасы хаккында хәзир мәжилисlerde, жеке оқыўшылар менен сөйлесиўlerde көбирек айтылады. Олардын көби "кәлеми төселген, үлкен жазыўшылар гүррин жазыўды менсинбейди, ал жана үйреншиклер жаксы гүррин жаза алмайды", — деп пикир жүритеди. Тийкарында, белгили жазыўшылар гүрринди сийрек жазады. Мүмкин, гүррин жазыўға еринетуғын шығар... Ал, жас жазыўшылардын гүрринлери үйреншиктин қолынан шыққан, редакцияда канша исленсе де, кемшилиги табылады.

Анығында, гүррин-шеберлик мектеби. Хәр бир жазыўшы шебер болыўды әрман ететуғын шығар?! Онда неге ара-арасында гүррин жазып, шеберлигин шынықтырып отырмайды екен?!

Гүррин жанрының кыйын болатуғын себеби, оның кәлеми кишкене. Демек, жазыўшыдан мүмкин болғанынша жыйнақлы болыў талап етиледи. Оның үстине, оқыўшыларды бирден тартып турыўы ушын дәслепки эпизодлар жүдә тәсирли, ойлы, тили палдай болыўы керек. Оқыўға кирискен оқыўшы бирден гүрриндеги — Адамның иши-сыртын, ой-өрисин, ис-хәрекетин сезинип, сүйсинип барсын! Жанағы Адам кем-кемнен жеккеленип, өзинше бир байтерекке уксап, дараланып барсын. Дараланғанда өзин қоршаған орта менен бирге, басқа адамлардын арасында даралансын! Бул әлбетте, жазыўшыдан өмирди терең билиўди, сөз байлығын, сезимталлықты, сөз бенен сүүрет салыў шеберлигин, тағы басқа көп ғана нәрселерди талап етеди. Сонда оқыўшы қахарманның бир қылығына күледи, бир хәрекетинен түңиледи, бир исин аяйды, бир көзқарасына сүйсинеди: гейде қахарманның бир хәрекетин өзиниң де бойынан таўып қысынады, қысына отырып, сабақ алады... Булар оп-оңай қолға тийе беретуғын нәрселер емес. Жүдә қоспалы хәм аўыр жұмыс. Усындай кыйынлығына карамай, хәмме үлкен жазыўшылар гүррин жанрынан тәрбияланып шыққан. Жаксы гүррин жаза алмайтуғын жазыўшы, әлбетте, жаксы повесть ямаса роман да жаза алмайды.

Хәзирги өзбек әдебиятында белгили-белгили үлкен жазыўшылар бар. Солардын бири — Сайд Ахмад. Сонша тәжирийбесине, талантына карамай, ол киши көбине гүррин жазады. Бүгин жазыўшының "Қыстан қалған ғарғалар"¹ гүррини хаккында пикир жүргизгенди мақул таўып отырмыз. Белгили сыншы, профессор Азат Шарафатдинов былай дейди: "Сайд Ахмад жазыўшы ретинде әлле-қашан кәлиплескен. Оның дәретиўши ретиндеги көриниси анык, жетилискен шебер, кәлеми өткир, юморы өмиршен"²

Хакыйкатында да, солай. Сыншының бул пикирлерин С. Ахмадтын "Қыстан қалған ғарғалар"

¹ С. Ахмад. Кишдан қолған қарғалар, "Ўзбекистон адабиети ва санъати" газетаси, 1999 йил, 8 январ

² О. Шарафиддинов. Адабий танқид ва янги тафаккур. "Ўзбекистон адабиети ва санъати" г. 2001 й 19.10

гүррининен анық байқауға болады. Гүррин Насибжан хәм оның туұысқанлары арасындағы ўақыяларды сәўлелендирген. Автор өз қахарманы Насибжанды сөйлетпей, хәрекетлери арқалы ғана оның руўхый аўхалын, ойындағы ой-пикирлерин, характерли кәсийетлерин ашып береді.

Насибжан әпиўайы шаңарақта өсип, қыйыншылық пенен оқып, өзиниң инсаныйлық пәзилетлери, мийнет сүйиўшилиги менен, елдиң нәзерине түсип, ўәзирлик лаўазымына көтерилген. Ол жокары руўхый әдеп-икрамлылық пәзийлетлерин өз бойына жәмлеген, хәр тәрепли жетик инсан.

Шығарма Насибжанның ўәзир лаўазымына көтерилиўи менен басланады. Бул ўақыядан хабар тапқан оның ағайинлери, дурысырағы ол ўәзирликке тайынланғаннан кейин, ағайин екенлиги есине түскен, жазыўшының тили менен айтқанда "Насибжан аш, жалаңаяқ қалғанда аўхалың қалай деп, бир мәрте де хабар алмаған, бир кесе аўқат бериўге жарамаған, брезент туфлиде қар басып келгенде, үш сом пулын аяған, сексен мың гербиш куйдырып, ис хакын да бермеген, ал енди елге қосылып, мийнети журттын нәзерине түскенде, хўкиметтин хўрметине ерисип, ўәзирлик лаўазымына ылайық деп табылғанда, гөштиң ийисин сезген хәрреген сыяқлы, туұысқанлары пайда болып келеди". Насибжан болса, олардың хеш биреўин де хошламас еди, оларды әлле-қашаң өз кеўлинен шығарып таслаған. Гүрринди оқыў барысында, буған нелер себеп екенлигин анық аңлап жетемиз.

Автор шығармасында қахарманлардың сөзи, олардың портретлери арқалы өзиниң дәретиўшилигине тән болған, сатирадан шеберлик пенен пайдаланып, персонажлардың негизги келбетин ашып береді.

Айрықша атап өтетуғын нәрсе, жазыўшының бул гүрринде әпиўайы баян усылын пайдаланбай, хәмме ўақыя ағымы қол менен қойғандай, избе-из көринис табады. Себеби, жазыўшы айтпақшы болған тийкарғы идеясын әпиўайы ўақыя-хәдийселерге тийкарлап, пикир-ойларын раўажландырып отырған.

Гүрринде автор Насибжанның туұысқанларының улыўма портретлерин берип барады хәм өстили бойынша көркем усыллардан пайдаланады, мысалы шығармадағы ис-хәрекетлерди былайынша берген:

"Насибжанның дайысы менен жеңгеси сондай исенимде еди, оларға не сораса да, аўызларынан шыкпастан бурын-ақ, айтқанларын ўәзир жийени булжытпай орынлайтуғындай болып көринди. Бирақ, Насибжан бул сөзлерге я "аўа", я "як" демеди. Еситкенлерин ишине жутып отыра берди. Хўкимет оған бул лаўазымды тек ағайин жег-жатларыңды тәмийинле, деп бергендей..."

Көринип турғанындай, ўақтында үлкен жұмысларда ислеген бул адамлар, заман өзгерип, "пышағы май үстинен түскеннен" сон, енди Насибжанның лаўазымынан пайдаланып, ески әдетлерин қайта баслап, кеўиллери өзгеше өмир сүриўди қумсап қалған. С. Ахмад бул қахарманлар арқалы өмирде ушырап туратуғын, руўхый әдеп-икрамлық жақтан нашар, жаңа турмысқа бийимлесе алмай атырған инсанлар образын жаратқан. Бизиң пикиримизше, бул дүньядан өткеннен кейин, адамның руўхы қалып, денеси жарық дүньяны таслап кетсе, гүрриндеги образлар руўхы, ески заманның пикир жүритиўине, ойлаўына қурбан болып, жаңа заманға тек ғана денеси менен кирип келгендей...

"Қыстан қалған ғарғалар" да баласы Аўғанстанда өлген хәм хаялы оның табытын қушаклаўынша жан берген, бул ўақыялардан кейин хәм баласы хәм хаялынан айырылыў дәрतिңе шыдам бере алмай, ишкиликке берилип кеткен Турғунбай образы бар. Турғунбай да Насибжанның дайыларынан бири еди, бирақ ол пүткиллей басқа инсан, кеўили пәк, хўжданы таза. Насибжанның үйиндеги мийманларды тап сол Турғунбай қуўып жибереди. Бирақ, жазыўшы бул образды тек "мийман" туұысқанларды қуўып жиберий ушын шығармаға киргизбеген. Турғунбай образы Ыатанымыздың қанша жигитлери Аўғанстан топырағында жәнсиз набыт болғанлығы, бул жағдайдан олардың шаңарақтары, ата-аналары қыйналып, қандай мүсийбетлерге дуўшакерлескенлигин әшқара етиў ушын да алған. Шығарманың жуўмағында Турғунбай Насибжанға мынадай нәсихат береді: "Ә-ә, жийен булардың гәпине кирме! Оларды қыстан қалған ғарғалар деп, өз исинди ете бер! Билип қой, күн қаншелли қатты қызса, суўық күнлерди сағынған ғарғалар да, соншелли қатты ғарқыллайды".

Усы жерге келгенде, оқыўшы гүрриннің атын толық түсинип жетеди. Өз-өзинен анық болғанындай, жазыўшы айтып отырған "суўық күнлер" — бизлер басып өткен тоталитар империя жыллары, "қызып атырған саратан" болса, бүгинги еркинликке ерискен турмысымыз, "суўық күнлери сағынған ғарғалар" болса, ески дәўирди қумсайтуғын хәм ескише ойлаў сезимлери менен жасайтуғын адамлар.

Биз Сайд Ахмад мысалында гүррин жанры хакқындағы өзимиздиң ойларымызды бираз айтып қалдық.

Аўа, гүррин — жүдә сулыў жанр.

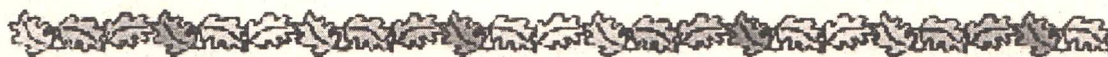
Әлбетте, оқыўшылардың оқып жүрген гүрринлериниң ишинде жүдә сулыўлары да, орташалары да, төмен дәрежеде жазылғанлары да бар болыўы мүмкин. Гәпти бир нәрседен баслап, басқа тәрепке қарай жайылып кететуғын гүрринлер де ушырасады. Тийкарында жазыўшы жыйнақлы болыўы керек. "Жыйнақлылық-муқият күшли жазыўшының иси" депти К.Паустовский.

Бас-аяғы жыйнақлы нәрсе хәм тез оқылады, хәм адамды жалықтырмайды. Бирак қыскалық болсын деп, оқыўшыны өзине тартып туратуғын, шығарманың сулыўлығына кеўил бөлмеў де орынсыз болар еди. Шығарманың сулыўлығы әсиресе, оның тил шеберлигине барып тиреле береді. Оның үстине, тили палдай жазыўшы, өзи жасап атырған заманның сүүретин анық сала алмаса, көп сөзлиликке берилип, жалған нәрселерди оқыўшының көзин бақырайтып қойып, жаза берсе — бул да дурыс болмайды.

Заман шынлығы жырланған шығарма ғана узақ жасайды дегимиз келеди. Айтайық, усы жақында бир күнде еки гүррин оқыдық. Мысалы, "Устаз" газетасының 14-ноябрь күнги санындағы Яқыпбай Әжимовтын "Тиллаханның тенгелери" гүррини қатты унады. Тап бүгинги күнги жағдай. Атыраўға саўдаға кеткен келиншектің "тенгелери" екен... Үйинде ери еки баласын бағып, есикке қарап отыр. Қаншама образ, ўақыя, характер берилген дейсен... Диалогларды айтпайсаң-ба? Әне, бүгинги күн темасын жазыў дегенимиз усы. Ямаса "Қарақалпақстан спорты" газетасының 28-ноябрь санындағы Хүрлиман Өтемураатованың "Гөртышқанның алпыс жыллығы" деген гүрринди алайық. Тымсал-гүррин жүдә тәсирли жазылған екен. Юбилейлер хәўиж алып кеткен хәзирги дәўирде, көп ғана заманагөй адамлар өзлерин сол гүрриннен таба алатуғындай...

Жуўмақлап айтқанда, гүррин қысқа жанр. Оның өтимлиги-женил хәм тез оқылыўында жатыр. Ұақыясы тартымлы, тили бай, композициялық тәрепинен шебер қыйыўласқан, заманагөй шынлыққа тийкарланған, сулыў тил менен салынған сүүреттей гүрринлер классикалық әдебиятымыздың қатарын толықтыра түседі деп исенимли түрде айтыўға болады.

Саъдулла МАТЯҚУПОВ,
НМПИ, өзбек тили хәм әдебияты
кафедрасының оқытыўшысы

Balalarg'a sawg'a

Кенесбай ЕЛМУРАТОВ

БЕС

Көзинен сезер анасы,
Бес алғанда баласы.
Еркелетпей боларма,
"Беске" жетсе шамасы.

Келеқойса мектептен,
Бес бармағын шошайтып.

Еркелетер Қайпанды,
"Айрықша" қойып анасы.

ЖАҢА МЕКТЕПТЕ

Биринши сентябрь күни биз,
Бардық жаңа мектепке.
Жақсы хәм үлкен класста,
Қызықлы күнлер өтпекте.

Хәр биримиз класста,
Қатаң тәртип услаймыз.
Егер түссе қағаз, шаң,
Сыпырып алып таслаймыз.

Жақсы хызмет еттик биз,
Мехрибан ана мектепке.
Дийўалларын безедик,
Түрли-түрли сүүретке.